

In de voetsporen van Jan van Gorp uit Beek

door Jan van Helvoirt

Op maandag 9 maart 2015 werden wij als bestuur van de Hilvarenbeekse heemkundige kring Johannes Goropius Becanus door auteur Toon van Hal vriendelijk verwelkomd op de Antwerpse Vrijdagmarkt. Hij leidde ons door verschillende straten die onze voormalige dorpsgenoot Jan van Gorp in het midden van de zestiende eeuw ook veelvuldig gelopen moet hebben: sinds 1554 was hij kind aan huis in Antwerpen. In 1562 vestigde hij zich met zijn welgestelde echtgenote Katheline de Cordes in een riant huis *byde tapitsiers pandt alhier metter erven commende achter inde Nyeustrate* vlakbij de Keizerspoort, die keizer Karel bijna tien jaar eerder plechtig had ingewijd als onderdeel van de peperdure nieuwe Spaanse omwalling. Aangekomen bij het stadhuis uit 1565 voelde je bijna de spanning die hij hier in de Antwerpse periode tot in de bodem van zijn taalkundig brein gehad moet hebben als geschiedschrijver van de toenmalige prachtige Brabantse metropool:

... eerst werden er met het zware heiblok reusachtige palen in het drassige oeverland geramd; daarvan hebben we er een groot aantal gezien toen men de grond heel diep afgroef voor de fundering van het Stadhuis.

Die houten palen waren voor onze humanist ook de essentiële fundamenten geweest om 'het aanwerp' van de groeiende stad *Atuaticum* te bewerkstelligen. Jan gruwde van de traditionele geschiedschrijving over de reus die bij alle reizigers de handen afhakte totdat Brabo verscheen, waaraan Brabant zijn naam te danken zou hebben:

... als vergelding voor zijn misdaden hakt hij het de rechterhand af en *werpt* die met een grote zwaai in de Schelde. (*Origines Antwerpianae*, 137).

Op dezelfde pagina laat hij zich spottend uit over de grenspalen van de stad met twee handen, het stadswapen, de marmeren reus op de markt en *het Ruesenhuys*, die door mensen met 'een Arcadische achtergrond' verzonnen moesten zijn. Het steegje bij de Meirbrug waarin Christoffel Plantijn in de jaren '50 van de zestiende eeuw door een dronken booswicht met een degen bijna dodelijk werd verwond konden we die maandag in maart, misschien wel als gevolg van de Spaanse Furie in de jaren '80 van die eeuw, niet meer terugvinden. Die bijna fatale aanval was ook de aanleiding geweest dat de inmiddels befaamde Antwerpse arts Johannes Goropius Becanus in contact kwam met de latere boekdrukker. Nadat hij in 1558 aan het doodsbed gestaan had van de twee zussen van keizer Karel V, koningin Eleonora van Frankrijk en koningin Maria van Hongarije, sloeg hij in juni 1569 het aanbod om lijfarts van koning Philips II te worden resoluut af. Goropius stortte zich steeds fanatieker op de taalkunde en in 1566 was hij reeds de grootste geldschieder van Plantijn.

Brabantse taalvirtuoes

In zijn 'Dedicatie aan de raad en het volk van Antwerpen' als inleiding op zijn *Origines* (1569) is Goropius veel milder. Nergens worden volgens hem buitenlanders zo gastvrij ontvangen, nergens zijn de mensen zo charmant en vrolijk. Het verbaast onze taalkundige zelfs dat er in Antwerpen haast geen fatsoenlijke burger te vinden is die niet bedreven is in meerdere vreemde talen! Hij zelf is daar het meest sprekende voorbeeld van. Zijn eigen talenkennis was in ieder geval groot, want afgezien van 'de drie heilige talen' Latijn, Grieks en Hebreeuws moet hij zowel van oude als moderne talen een behoorlijke kennis hebben gehad (Nico de Glas, 13). Van de Romaanse talen moest Goropius niets hebben. In *Origines VI Saxonica* schrijft hij op pagina 563:

... Maar allemaal spreken zij barbaarse mengtalen, een allegaartje van Grieks en Latijn. Zij kunnen dus niet gloriëren met de ouderdom of de zuiverheid ervan, verre vandaar. Want na de invallen van de Goten en de Franken en andere Germanen heeft dit taalverval overal in Europa zijn intrede gedaan. Spanje, Italië en Frankrijk kregen te maken met een mengelmoes van misvormde woorden, die een Romein of Germaan niet zou hebben verstaan. Men mag zich dus gerust vrolijk maken over bepaalde Italianen. (...) Welnu, ieder ontwikkeld mens is

toch in zoverre bekend met de historische feiten, dat hij weet dat het huidige Italiaans een onsmakelijk soort van stampot is en een combinatie van verbasterd Latijn, Gotisch en Longobardisch. Maar nog komischer is het optreden van bepaalde Franse geleerden: hun taal, die een ongesorteerde hoop van schandelijk verminkt Latijn en Germaans is, durven zij af te leiden van Griekse bronnen.

Het paradijselijke Antwerpen

De rode draad in zijn *Origines* is dan ook de 'Cimbrische theorie'. Toen na de zondvloed de mensheid zich opnieuw kon vermenigvuldigen en het land Margiana te klein werd, vertrokken de meesten naar Mesopotamië. De achterblijvers, die zodoende ontkwamen aan de straf met de Babylonische spraakverwarring, kwamen uiteindelijk als Cimbren met de zuivere Adamitische taal rondom Antwerpen terecht. In een euforische opwelling brengt de auteur de uitdrukking *paradisus voluptatis* te berde: Antwerpen kan met recht een paradijs voor de zinnen genoemd worden. In zijn voorwoord van boek VI Saxsonica ziet Johannes op pagina 562 zelf de bui al hangen:

... Hoewel ik weet dat in deze *Origines* zeer veel dingen gezegd worden die tegen de gangbare meningen ingaan, heb ik gemerkt dat niets zó absurd wordt gevonden als mijn opvatting dat onze taal de oudste ter wereld is, en ook nog onmetelijk ver boven de andere talen uitsteekt door de geniale structuur van haar woorden.

Toon van Hal verwoordt het treffend in zijn inleiding in zijn bibliografie over Johannes Gorpius Becanus: "Enkel één van zijn vermeende hoofdstellingen blijft tot vandaag nagalmen en de aandacht trekken: Adam en Eva woonden in Antwerpen, en dus was het Nederlands de voertaal in het aards paradijs. Maar zodra nieuwsgierige journalisten ontdekken dat Goropius zijn ideeën nooit op die manier heeft geformuleerd, bekoelt hun belangstelling vaak. Ten onrechte, zoals uit deze biografie mag blijken!"

Nog vóór de publicatie van Goropius' postume werk verschenen er tal van beschimpingen. De Leidse taalgeleerde Josephus Scaliger presteerde het zelfs om gedurende zijn hele carrière die Beekse 'Bekkeselenus' over de hekel te halen en te bespotten:

... zijn boeken staan vol van een verwaten zelfvertrouwen. En zo verwerp ik ook zijn opvatting hierover als volslagen schaamteloosheid en je reinste bagger. Nooit heb ik grotere onzin gelezen, nooit heb ik zo'n aperte onbezonnenheid gezien of gehoord (Van Hal, 192).

Andere humanisten en tijdgenoten, zoals Justus Lipsius, betreurden het dat Goropius zich met zijn geweldige intellectuele capaciteiten met zo'n grillig onderwerp als 'taal' had bezig gehouden. Laevinus Torrentius, die na de dood van Goropius op 28 augustus 1573 het onuitgegeven werk publiceerde, wist in het voorwoord van de *Opera* (1580) zijn overleden vriend nog enigszins te beschermen tegen die Scaliger:

...door een stortvloed aan verwensingen en beledigingen zo grof en onbesuisd heeft afgemaakt, dat je zou denken dat niet Scaliger, maar een uit het circus geplukte nar aan het woord is (...). Wellicht kon hij het niet verkroppen dat een taal die hij niet kent de hemel in wordt geprezen.

Vanuit Beek via Den Bosch naar Leuven

Schoorvoetend traden wij 's middags na de rondleiding in de Scheldestad de stijlvolle huiskamer van de beroemde drukkerij van Plantijn en Goropius binnen, doch de warme welkomstwoorden die de Antwerpse schepen van Cultuur over ons bestuur deed neerdalen, maakten van ons weer trotse heemkundigen uit Beek. Daar werd Jan van Gorp op donderdag 23 mei 1519 geboren in het gehucht Gorp, minstens tweeënhalve eeuw tevoren door zijn voorouders in cultuur gebracht. Zijn vader Gherit Henrick Ghene van Gorp was volgens Jan een geletterd en belezen man. Zijn moeder Mechtelt Jacob Henrick Heymericx Coremans uit Bavel noemde hij een mooie en intelligente vrouw. Voordat hij de school van de Broeders des Gemenen Levens te 's-Hertogenbosch bezocht, ging hij eerst een aantal jaren vanuit de boerderij 'den Hulsbosch' naar de kapittelschool aan de Vrijthof in Hilvarenbeek. Meteen links kwam hij langs 'het Leenhof' van een verre neef van Jan, waar in de jaren '80 van de vorige eeuw zijn portret per abuis werd ingemetseld. Komend vanuit de Hoolstraat passeerde Jantje van Gorp omtrent 1530 rechts de laatste hoeve van Gorp, genaamd *de Hars*, waar later

in 1567 zijn Antwerpse biograaf Franciscus Sweertius geboren zou worden. Na links de Heimolen en rechts de Galgenberg achter zich gelaten te hebben zag hij vanaf een natuurlijke hoogte in het Loo, omgeven door moerassige laagten, de imposante Beekse toren opdoemen en passeerde hij tenslotte de omgrachte Dekanije alwaar zijn eerste docent woonde. Het zal toch niet waar zijn dat die twee straatnamen 'Hool' en 'Loo(h)', stevig in zijn jeugdige brein gegrift, de aanzet hebben gegeven tot zijn latere zo verguisde 'conversieprincipe'! Toon van Hal heeft in zijn biografie op pagina 293 een lijst met zeshonderd voorbeelden gepubliceerd die berusten op zijn 'vindingrijke etymologieën' die goeddeels gebaseerd zijn op fonetische en lexicologische associaties. Het element 'go(o)r' uit zijn eigen Gorp mag in die absurde lijst natuurlijk niet ontbreken.

Vanaf 31 augustus 1536 maakte Jan furore op de universiteit van Leuven. Hij bekwaamde zich in de filosofie, studeerde aan het Drietalencollege en legde zich toe op de studie van de genees- en wiskunde. Wellicht speelde Goropius ook een rol bij het verzet van de studenten toen de beruchte veldheer Maarten van Rossum de stad in 1542 belegerde. Leuven torende volgens hem immers ook hoog uit boven alle andere universiteitssteden ter wereld. En hij kon het weten. Want als een echte humanist van zijn tijd reisde hij veel en bezocht hij bijna alle belangrijke steden in Europa.

Van bever tot leeuwerik

In mei 2015 maakte ik gedurende drie weken een reis door de westelijke staten van Amerika. Op de heenreis las ik de uitermate boeiende biografie van Toon van Hal en op vlucht terug vloog ik door de prachtige stijlvolle bloemlezing van Nico de Glas. In Utah stond ik ademloos te kijken naar de roodbruine flanken van de Red Rock Canyon. De indianen noemden dit het *Paunsaugunt Plateau* oftewel 'Land van de bever', hetgeen de latere kolonisten totaal niet meer begrepen op die droge hoogte. Even later tuurde ik in Los Angeles naar de opzichtige witte letters van Hollywood (=Hulsboom) pal voor de hoge roodbruine heuvels, waarna later het nabijgelegen stadje *Beverly Hills* is genoemd. Het moge duidelijk zijn: 'bever' slaat hier beide keren op de roodbruine kleur van het gesteente en niet op de knagende dambouwers die de kolonisten elders zoveel winst brachten.

Jan van Helvoirt bladert door *de Origines* in museum de Dorpsdokter in Beek. Op tafel *de Opera*.

Jan van Gorp zou lyrisch geworden zijn als hij zijn Gorpse hoeve *de Hulsbosch* zou terugzien in *Hulsboom* (Hollywood). Of zoals hij het zelf bij een van zijn vele 'taalvondsten' schreef:

...Ach, stond Plato nu maar op uit de doden en boog hij zich samen met mij over de mysteries van de eerste woorden! Hoeveel genoeg zou die goddelijke geest niet scheppen uit deze bronnen van waarachtige wijsheid!

Ik beken in alle oprechtheid en zweer bij God: een goddelijke gloed zet me aan tot dit onderzoek, en geregeld barst ik onwillekeurig in tranen van vreugde uit. Zo diep raken die goddelijke, gloedvolle geschenken mijn ziel. Nooit in mijn leven heb ik een intensere vreugde mogen beleven - op dit onderwerp zou ik me willen doodwerken.

Een voet- en handspoor achterlaten in de tegelvloer bij de 'Walk of Fame' zou Goropius nooit gewild hebben. Hij had niets met die goddeloze glitter en glamour. De filosoof en latinist walgde trouwens van de in zijn tijd ontdekte nieuwe wereld: de 'ontdekking' van Amerika bracht allerlei kwaad met zich mee. De oude wereld met de antieke schrijvers was zijn domein. In zijn ogen had de toenmalige Spaanse koning daar overigens ook niets te zoeken. In een brief gericht aan Philips II, als inleiding op zijn boek *I Atuatica* uit zijn *Origines* sprak hij vurig de hoop uit dat de vorst de boel in de roerige Nederlanden bij elkaar zou houden. Temidden van ketterijen en beeldenstormen voelde Goropius het naderend onheil over de Lage Landen feilloos onafwendbaar dichterbij komen. In een brief (in *Gigantomachia*) aan de beruchte Alva smeekte hij de hartvochtige Spaanse hertog:

... de gerechtigheid niet blind toe te passen, maar in de mate van het mogelijke ruimte te laten voor begrip en barmhartigheid.

Over toponiemen gesproken

In mijn nieuwe boek over de toponymie van Hilvarenbeek zal ik behalve de reeds vermelde bever nog veel meer dieren, die in onze mooie veldnamen binnen geslopen zijn, ten tonele voeren. Die bedoelde *Beverloop* in Beek, later begrijpelijker 'Roodloop' genoemd, kreeg zijn roodbruine water overigens uit de immense heide met zijn ijzerhoudende bodems rondom het geboortehuis van Jan van Gorp! Bij het ontdekken en beschrijven van de ware betekenis van Koestraat, Vossenhol, Muggenstraat, Lammerdries, Spreeuwelvoirt, Palinghoek, Kalverrijt, Koevoirt, Valkenrijt, Mierbeek, Leeuwerk en vele andere overviel me soms eveneens een gevoel van lichtvoetig schrijfgevoel.

Maar zo bont als onze Beekse humanist en taalfantast het met onze vredige 'leeuwerik' maakte: daar zijn geen woorden voor! In zijn jeugd, staande op het warme zand van zijn ouderlijke akkers, werd hij menigmaal door zijn vader gewezen op dit 'voorwerelds vogeltje' dat liefst zeven maal per dag zijn volmaakte gebed bad. De beschrijving van de *Alauda*, of het vogeltje met het kuifje, voert de schrijver op pagina 122 van zijn *Hieroglyphica* in zijn *Opera* bijna regelrecht tot in hemelse sferen:

... hij ziet het consequent als zijn hoofdwerk om de aarde en al het aardse achter zich te laten en naar grote hoogte op te vliegen voor zijn gebed en loflied aan God. (...) Laat ons dus leeuwerikvleugels krijgen, de vleugels die we volgens Socrates kwijtgeraakt zijn, toen we uit de hemel naar beneden kwamen, door ons verlangen naar aardse en vergankelijke dingen.

Herdenking in mei 2019

Al kende ik maar één Brabantse journalist die een kwart van het beeldend schrijfvermogen van Goropius beheerste, dan zou die meteen een recensie van mijn nieuw uit te geven boek mogen schrijven. Dat zal in mei 2019 uitkomen. Dan is het exact 500 jaar geleden dat de luisterrijke Jan van Gorp in Beek het levenslicht zag en 550 jaar geleden dat zijn *Origines* posthuum verscheen. Nico de Glas bezorgde mij de titel *Origines Becanae*. De subtitel zal luiden: *De toponiemen van Hilvarenbeek tussen 1400 en 2000*.

We mogen Dr. P.C. de Brouwer dankbaar zijn dat hij als medeoprichter zijn heemkundige kring zo'n mooie 'Bikse naam' gaf. Vooral dankbaar dat hij, latinist en Brabander tot op het bot, de twee originele werken van Goropius wist aan te schaffen. In oktober 2015 vieren we het 70-jarig bestaan waarbij zowel Toon van Hal als Nico de Glas aanwezig zullen zijn. Vanuit de Flierenfluiters wil ik hen via *het Loo* en *de Hoolstraat* best de weg wijzen naar de plaats van de aloude *Hulbosch*. Dat Jan begin september 1573 in de Minderbroederkerk in Maastricht, nu het Regionaal Archief, begraven werd is alom bekend. Verder in de voetsporen van mijn illustere plaatsgenoot kan en wil ik niet gaan.